

İşğaldakı abidələrə dəyən ziyanın qiymətləndirilməsi – onların qorunma üsulu kimi

(Tezislər)

Sadiq İmamverdiyev

ADMIU-nun Arxeoloji və tarixi memarlıq abidələrinin mühafizəsi ixtisası üzrə II kurs magistri

E-mail: imamverdiyev321@gmail.com

Malum olduğu kimi, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsi və digər 7 rayonu 1988-1994-cü illər arasında Ermənistanın işğalına məruz qalıb. Təcavüz nəticəsində həmin ərazilərdə tarixən mövcud olmuş incəsənət, tarixi memarlıq abidələr, arxeoloji qazıntılar kimi daşınan və daşınmaz mədəni dəyərlərin müdafiə edilməsi və onlara dəymiş zərərlərin qiymətləndirilməsi bu gün Azərbaycan xalqının qarşısında təxirəsalınmaz bir vəzifə kimi durur. 2012-ci ildə Parisdə keçirilən YUNESKO-nun Silahlı münaqişələr zamanı mədəni müliyyətin qorunması üzrə Komitəsinin 8-ci sessiyası çərçivəsində işğal edilmiş ərazilərdə mədəni müliyyətin qorunması haqqında qəbul edilən sənəd Azərbaycanın tarixi memarlıq, arxeoloji abidələr üzərində törətdiyi cinayətlərə görə Ermənistanla qarşı Beynəlxalq təşkilatlar vasitəsi ilə sanksiyaların tətbiq edilməsi tələbini daha da aktuallaşdırır.

Araşdırmalar göstərir ki, işğal edilmiş ərazilərdə mədəni müliyyətin qorunması məsələsinin YUNESKO-nun Silahlı münaqişələr zamanı mədəni müliyyətin qorunması üzrə Komitə tərəfindən müzakirəsi 2012-ci ildə Azərbaycan tərəfindən təşəbbüs edilib. 2012-ci ilin qarşına əsasən, Katiblik tərəfindən işğal edilmiş ərazilərdə mədəni müliyyətin

qorunmasına aid müvafiq sənədin hazırlanması tələb olunub. Katiblik tərəfindən hazırlanan sənədə Silahlı münaqişələr zamanı mədəni müliyyətin qorunması haqqında 1954-cü il Haqa Konvensiyası və onun iki protokolunda işğal edilmiş ərazilərə aid müddəaların hüquqi təhlili, həmin müddəaların həyata keçirilməsi mexanizmləri və digər aspektlər yer alıb.

Aparılan ilkin hesablamalara görə, işğal nəticəsində Azərbaycana vurulmuş maddi zərərin ümumi miqdarı 431 536 milyon ABŞ dollarıdır (39, s.95). Bu ümumi hesabdən işğal olunmuş ərazilərdəki dövlət qeydiyyatında olmayan mədəni irs obyektlərinə dəyən zərərin ümumi həcmi 46 066 086 000 manat, dövlət qeydiyyatında olan tarix və mədəniyyət abidələrinə dəyən zərərin ümumi həcmi isə 84 883 726 000 manatdır (39, s. 89-91). Qeyri-hökumət təşkilatı olaraq Azərbaycanın İşğal Olunmuş Ərazilərindəki Tarix və Mədəniyyət Abidələrini Müdafiə Təşkilatı İctimai Birliyi və onun sədri Faiq İsmayilovun səlahiyyətli dövlət orqanları ilə birgə apardığı hesablamaları işğaldakı rayonlar üzrə mənzərəsi aşağıdakı kimidir:

Abidənin yerləşdiyi ərazi	Dövlət qeydiyyatında abidələrin sayı	Abidələrin kateqoriyası			Dəyən ziyanın həcmi (AZN)
		Yerli abidə	Ölkə abidə	Başqarı abidə	
Lacın r-tmə	73	62	11	-	10752000000
Kəlbəcə	70	50	18	2	14382960000
Qubadlı	67	51	16	-	7980000000
Zəngilan	47	39	8	-	30086900000
Fərəli	71	57	14	-	3825160000
Ağdam	140	41	95	4	19603920000
Cəbrayıl	93	74	16	3	7575700000
Xocals	28	8	19	1	4887500000
Xocavənd	93	61	30	2	4711600000
Şuşa	217	167	49	1	11279640000
Naxçıvan MİR	3	3	-	-	252000000
Qazax	1	1	-	-	67200000

Buradan da Ermənistanın Azərbaycana vurduğu zərərin ödənilməsi zərurəti meydana çıxır. Beynəlxalq hüquqa görə məsuliyyət daşıyan dövlət özünün hüquqazidd əməli ilə digər dövlətə vurmuş olduğu ziyanı tam həcmdə ödəməlidir. Müasir beynəlxalq hüquqda zərərin ödənilməsinin müəyyən formaları mövcuddur. Həmin formalar bir tərəfdən zərərin tam ödənilməsinə, digər tərəfdən isə belə ödəmələrin həyata keçirilməsi üsullarını əks etdirir. Bu məsələlər tam aydınlığı ilə BMT Baş Assambleyasının 12 dekabr 2001-ci ildə qəbul etdiyi 56/83 sayılı "Beynəlxalq hüquqazidd əməllərə görə dövlətlərin məsuliyyəti" adlı qətnaməsində eyniadlı əlavədə göstərilmişdir. Qətnamənin 31-ci maddəsinə əsasən məsuliyyət daşıyan dövlət beynəlxalq hüquqazidd əməllər nəticəsində vurduğu zərəri ödəməlidir və bu zərər beynəlxalq hüquqazidd əməllər nəticəsində vurulmuş bütün beynəlxalq hüquq-

zidd əməlləri yaranan ziyanlardan o cümlədən maddi və mənəvi ziyanlardan ibarətdir. Qətnamənin 34-cü maddəsində beynəlxalq hüquqazidd əməllər nəticəsində vurulmuş zərərin ödəmə formaları müəyyən edilib. Göstərilir ki, beynəlxalq hüquqazidd əməllə vurulmuş zərəre görə tam ödəmə formaları restitusiya, kompensasiya və satisfaksiya (təhqira görə ödəmə) formalarında ola bilər. Bu formalar həm ayrı-ayrılıqda, həm də biri-biri ilə bağlı şəkildə istifadə edilə bilər (39, s.97). Sözügedən müddəa, eyni zamanda BMT Baş Assambleyası tərəfindən 2005-ci il 16 dekabr tarixində qəbul edilmiş 60/147 sayılı "Beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntuları və insan hüquqları sahəsində beynəlxalq normaların ciddi pozuntularının qurbanları üçün zərərin ödənilməsi və hüquqi müdafiə hüququna aid əsas prinsip və rəhbərliyi müddəalar" adlı qətnamədə bir daha təsdiqlənmişdir.

Həmin qətnamənin "Vurulmuş zərərin ödənilməsi" adlı IX fəslinin 18-ci bəndində göstərilir ki, beynəlxalq hüquqa və ölkələrin milli qanunvericiliyinə görə, həm də konkret halları nəzərə alaraq insan hüquqları sahəsində beynəlxalq normaların ciddi pozuntularının və beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularının qurbanlarına, pozuntunun ciddiliyinə və hər bir hala müvafiq müəyyən olunmuş qaydada tam və effektiv ödənilməsi restitusiya, kompensasiya, reabilitasiya, satisfaksiya və baş vermiş hadisənin təkrarlanmaması zəmanəti formalarında ola bilər (39, s.97).

BMT Baş Assambleyasının sözügedən qətnaməsinə əlavənin 35-ci maddəsinə göstərilir ki, beynəlxalq hüquqazidd əməllərə görə məsuliyyət daşıyan dövlət restitusiyasını həyata keçirməlidir. Belə ki, restitusiya hüquqazidd əməlin törədilməsinə qədər mövcud vəziyyətin

barpasını özündə ehtiva edir. Bu isə restitutsiya vasitəsilə əvvəlki maddi vəziyyəti və qeyri-maddi hüquqların bərpa edilməsi deməkdir.

Kompensasiya beynəlxalq hüquqazidd əməl nəticəsində vurulmuş zərərin maliyyə şəklində ödəmə formasıdır. BMT Baş Assambleyasının adıçkəkilən qətnəsinə əlavənin 36-cı maddəsinə əsasən beynəlxalq hüquqazidd əmələ görə məsuliyyət daşıyan dövlət özünün qanunazidd əməli nəticəsində vurduğu zərəri restitutsiya ilə ödənilməyən hissədə kompensasiya yolu ilə ödəməyə borcludur. Kompensasiya əldən verilməşə qədər də daxil, belə zərərin ödənilməsinə yönəlib.

Beynəlxalq hüquqazidd əməlin nəticəsində özünükülaşdırılmış və ya lağv edilmiş əmlakın dəyəri bir qayda olaraq, onun ədalətli bazar qiyməti əsasında müəyyən edilir. Xüsusi xarakterli əmlakla aid, məsələn, mədəni mülkiyyətə aid məsələ daha çətin həll edilir. Dağlıq Qarabağ ərazisində bu siyahıya daxil olan mədəni irs obyektlərindən aşığıdakıları misal göstərmək mümkündür: tarixi şəxsiyyətlərin, o cümlədən dövlət xadimlərinin və hərbi xadimlərin, Sovet İttifaqı qəhrəmanlarının, Milli qəhrəmanların, görkəmli elm və incəsənət xadimlərinin həyatı ilə bağlı qurular, manzillər, xatirə yerləri, yaşayış evləri, kompleks və ansambllar. Ölkənin şəhərin və ya kəndin həyatında baş vermiş mühüm tarixi hadisələrlə bağlı xatirə yerləri, xatirə abidələri, kompleks və ansamblları Azərbaycanın elm, texnika və məişəti ilə bağlı xatirə yerləri, məzarlar və ya qalıqları dövlət və hökumət xadimlərinin məzar kompleksləri, xalq qəhrəmanlarının məzarlıqları, ədəbiyyat, incəsənət və elm xadimlərinin məzarları, qardaş qəbiristanlıqları, əsgər və vətəndaşların qəbirləri və s.

Beynəlxalq hüquqazidd əməllərə görə dövlətlərin məsuliyyətinin 37-ci maddəsinə əsasən beynəlxalq hüquqazidd əməllərə görə məsuliyyət daşıyan dövlət və əməllər nəticəsində vurulmuş zərərin restitutsiya və kompensasiya ilə ödənilmə bilməyən hissəsi qədər satisfaksiya təqdim etməlidir. Satisfaksiya pozuntuların etirafından, təəssüf edilməsindən rəsmi şəkildə üzr istənilməsindən və ya digər müvafiq formadan ibarət ola bilər. Qeyd edilməlidir ki, satisfaksiya halında pul şəklində ödəmələr də mümkündür və bu halda belə ödəmələr mədəni zərərin ödənilməsi formasında reallaşdırılır.

Sənədlərin təhlili göstərir ki, Ermənistanın beynəlxalq hüquqazidd əməlləri nəticəsində vurulmuş maddi və mədəni zərəre görə Azərbaycanın təminat almaq hüququ var və bunun üçün müvafiq beynəlxalq hüquqi mexanizmlər mövcuddur. Ölkəmizin ona dəymiş zərərin müqabilində müvafiq təminat almaq hüququna malikliy

beynəlxalq təşkilatların qərarlarında da təsdiqlənmişdir. Məsələn, 13-14 mart 2008-ci il Seneqal Respublikasında (Dakar) keçirilmiş XI Zirvə görüşünün (Müsləman dünyası XXI əsrdə) İslamın müqəddəs yerlərinin qorunması haqqında 2/11-C (IS) sayılı qətnəsinin 4-cü bəndində İKT Azərbaycanın ona dəymiş ziyan müqabilində təminat almaq hüququnu tanıyır və bu təminatın ödənilməsi üçün Ermənistanın tam məsuliyyət daşıdığı təsdiqlənir. Eyni məzmunlu müddəalar İKT-nin digər sənədlərində də öz əksini tapmışdır. Məsələn, Ermənistanın ölkəmizə təcavüzü haqqında 10/11-P (IS) sayılı qətnənin 22-ci bəndində vurğulanı ki, İKT Azərbaycanı məruz qaldığı zərərlərə görə müvafiq kompensasiya hüquqlu sayır və bu zərərlərə görə ədəvət kompensasiya ödənilməsi məsuliyyətini rəsmi Yerevanın üzərinə qoyur.

İşğal olunmuş ərazilərdəki arxeoloji və tarixi memarlıq abidələrinin beynəlxalq qaydalara uyğun qiymətləndirilməsi və standartlaşdırılması, abidənin qorunması və ya ondan istifadə zamanı münəcişə təərəfləri arasında məsuliyyəti artırır və bununla belə, abidələrə dəymiş zərəri müəyyənləşdirir. Eyni zamanda, abidələrin tarixi aspektdən hansı dəyarlərə malikliyinin müəyyənləşdirilməsi barədə itiməiyətin məlumatlandırılması abidələrin işğaldan sonrakı dövrlərdə qorunması, bərpası və icarəyə verilməsi zamanı mövcud problemləri aradan qaldırır və abidənin mühafizəsi işlərində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Münəcişə davam etdiyi dövrdə abidələrə dəyən zərərlərin müəyyənləşdirilməsi üçün qiymətləndirmə prosesinin başlanılması, bu abidələrin tamamilə dağılıb məhv edilməsinin qarşısını ala bilər.

Münəcişə təərəflərinin qarşılıqlı razılığı əsasında tarix və mədəniyyət abidələrinin qiymətləndirilməsi və abidələrə dəyən zərərlərin müəyyənləşdirilməsi, hər iki tərəfin müvafiq strukturlarının razılığı ilə peşəkar qiymətləndiricilər tərəfindən beynəlxalq qiymət standartlarına uyğun qiymətləndirilməsi və standartlaşdırılmasıdır. Bu prosesin aparılması zamanı beynəlxalq qiymətləndiricilərin rəyləri mütləq nəzərə alınmalıdır. Qiymətləndirmə torpaqlar işğaldan azad edildikdən sonra tarix və mədəniyyət abidələri icarəyə verilərək icarə dəyərini müəyyənləşdirilməsinə kömək edər və təərəflər arasında məsuliyyət hissini daha da artırır.

Qiymətləndirmə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin müvafiq strukturlarının təqdimatı və Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə peşəkar qiymətləndiricilər tərəfindən bazar qiymətinə uyğun şəkildə aparılmıdır. ♦

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan abidələri /Azərbaycan Tarix və Mədəniyyət Abidələrini Mühafizə Cəmiyyəti; red.: M.Quliyeva, C.Mustafayeva; rəs. N.Babayev.- Bakı: "Azərneşr", 1989.- 125 s.
2. İsmayilov F. Arxeoloji abidələrimiz dağıdır. //Mədəniyyət.- 2007.- 2 fevral.- s.6
3. Mühəribə və tarixi mədəniyyət abidələrimiz: [İşğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində xanəqahlar, pirtər, ziyarətgahlar] /Heydər Əliyev Fondu; AMEA İnsan Hüquqları İn-tu.- Bakı: Heydər Əliyev Fondu, 2006, 63 s.
4. Vandalizm: tarixi adlara qarşı soyqırımı /ideya və ön söz Y.Mahmudov; red. N.Mustafa; elmi red.: E.Məhərrəmov; AMEA; AMEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İn-tu.- Bakı: Təhsil", 2006. 92 s.

Резюме

Статья даёт нормативно-правовой анализ оценки и возмещения ущерба относительно культурно-исторических памятников пострадавших в результате вторжения армянских военных сил на территорию Азербайджана.

Ключевые слова: памятники, архитектура, культура, история.

Summary

The article gives a regulatory analysis of the assessment and compensation for damage to cultural and historical monuments affected by the invasion of the Armenian military forces in Azerbaijan.

Key words: monuments, architecture, culture, history.